

AVLONIYNING MUSIQA SAN'ATIGA QO'SHGAN HISSASI

Nursayitov Akbar Ixtiyorovich

Kino, televideniye va radio san'ati

fakulteti dekan o'rinbosari

Qahramonov Aliboy Yolgoshevich

Filologiya fanlari nomzodi, dotsent

O'zbekiston davlat San'at va madaniyat instituti

Annotatsiya: *Vatanining mustabidlar zulmidan ozod bo'lishini, millati farzandlarini sharafta to'lganlar qatorida ko'rishni orzulagan, xalqimizning qalbi uyg'oq farzandlari - «jadid adabiyoti namoyandalari»ni bugungi mustaqillik zamonida eslamaslik amri mahol. Zero ularning qilgan ishlarini bugungi avlod bilishi, ularga ergashishi zarur. Ushbu maqolada xalq ma'naviyatini boyitishda fidoyilik ko'rsatgan atoqli ma'rifatparvar, iste'dodli shoir, musiqashunos, mashhur tarbiyachi Abdulla Avloniyning musiqa san'atiga qo'shgan hissasi haqida mulohaza yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *Abdulla Avloniy, musiqa, teatr, she'r, san'at, "Turon truppasi", kuy.*

Аннотация: *В нынешнюю эпоху независимости нельзя не вспомнить «представителей современной литературы», детей нашего народа, мечтавших об освобождении своей страны от произвола тиранов, мечтавших увидеть детей своего народа среди полные чести. Потому что сегодняшнее поколение должно знать, что они сделали, и следовать им. В данной статье рассматривается вклад Абдуллы Авлони, известного просветителя, талантливого поэта, музыковеда, известного просветителя, проявившего самоотверженность в деле обогащения духовности народа, в музыкальное искусство.*

Ключевые слова: *Абдулла Авлони, музыка, театр, поэзия, искусство, «Труппа Туран», мелодия.*

Annotation: *dreamed of the liberation of his homeland from the tyranny of the mustabids, to see the children of his nation among the honored, the awake children of our people's hearts - the "figures of jadid literature" - the commandment not to remember in today's independence. After all, it is necessary for today's generation to know what they have done, to follow them. This article reflects on the contribution of the outstanding enlightened, talented poet, musicologist, famous educator Abdullah Avlani to the art of music, who showed dedication in enriching the spirituality of the people.*

Key words: *Abdullah Avlani, music, theatre, poetry, art, "Turan troupe", melody.*

O`rta Osiyo ijtimoiy-siyosiy, madaniy hayotida muhim o`rin tutgan jadidchilik harakati, adabiyoti va san'atining yirik namoyondalaridan biri bo`lmish Abdulla Avloniy milliy teatr va musiqa san'ati ravnaqi, xalqimizni ma'naviy qashshoqlikdan qutqarish, umumxalq madaniyatini yuksaltirish yo`lida faol ish olib borgan siymolardandir.

Abdulla Avloniy (1878-1934) o`ngan asrning boshlarida uyg`onish davri arboblari singari shoir, dramaturg, aktyor, tarjimon, musiqa yig`uvchi, jurnalist, Evropa ilg`or fan-texnikasi, madaniyati tarafdori sifatida bo`y ko`rsatdi. Uning yozma dramaturgiya va teatr san`atiga qo`shgan hissasi haqida talaygina ilmiy-ommabop maqola va asarlar e`lon qilingan bo`lsa-da, ammo ijodkorning musiqa san`atiga munosabati to`g`risida juda kam yozilgan. Holbuki, u barcha jadid ziyolilari kabi bu sohaga ham munosib ulush qo`shgan. Uning ikki jildlik «Tanlangan asarlar»iga kiritilgan she`rlari, maqolalari, pesalari shunday demoqqa asos beradi. Adib asarlari uning badiiy-estetik qarashlari nihoyatda yuksak bo`lganini, xususan, yoshlikdan musiqa san`atiga ixlos qo`yganini va bu ixlos ilk bor teatrchilik harakatiga aralasha boshlagan kezlarda avj olganini, ayniqsa, «Turon» truppasida faoliyat ko`rsatgan davrida kuchayganini ko`rsatadi.

«Turon» truppasining ilk qadamlarida so`zsiz Avloniyning o`rni katta. Truppa repertuarining shakllanishida, musiqiy bezagida uning qo`li borligi yaqqol seziladi. Teatrning birinchi «qadamlaridan boshlab musiqa san`atiga katta o`rin berilgan. Truppaning matbuotda bosilgan e`lonlari bu fikrni tasdiqlaydi. Hatto e`lonlardan birida tanaffus paytlarida Sulxonxon tanburchi (ushbu davrning eng nufuzli tamburchisi.) turli mashqlarni ijro etishi ma`lum qilingani kishini hayratga soladi.

Avloniy ana shu jarayonga qizg`in aralashgani sababli musiqaning inson, jamiyat va teatr san`atidagi o`rni va rolini chuqur anglab etdi. Bu xususiyat uning Sidqiy Ruhullo (Mashhur Ozarbayjon xonadasi. Turkiston sanatkori bilan yaqin aloqada bo`lgan) bilan hamkorlikda U.Hojibekovning «Layli va Majnun» operasini sahnalashtirishda ham aktyor, ham xormeyster sifatida ishtirok etishi chog`ida yanada taraqqiy etdi. Shuningdek, talaygina hofizu sozandalar bilan uchrashuvlar, suhbatlar chog`ida milliy musiqa janrlari, yo`llarini o`rgandi, ma`naviy xazinasini milliy kuy nomlari va ohanglari bilan boyitdi, Bu bilan kifoyalanmay san`at haqida tanqidiy mushohada yuritishga odatlandi. Musiqa san`atining inson tarbiyasida muhim o`rin tutishini, ayniqsa yoshlarni tarbiyalashda imkoniyati keng ekanligini barcha jadid ziyolilari kabi teran ilg`adi. Uning 1922 yilda «Inqilob» jurnalining birinchi sonida bosilgan «Sanoyi` nafisa» maqolasi fikrimizni har jihatdan dalillaydi. Avloniy ommabop tarzda fikr yuritib, odamlar qadim zamonlarda "dunyo yuzida inson bolalarining sanoyi` nafisaga qo`ygan birinchi odimlar"ini, «dillaridagi ta`sir va hissiyotni to`xtata olmaganlar va erishilgandan qanoatlanmasdan tinch yotmaganlar, jim turmaganlar», «tabiatning yasagan va o`sdirgan, vujudga chiqargan jonlik va jonsiz narsalarini sinchiklab tekshirib qaray boshlaganlar»ini tushuntiradi.

«Bargi daraxton sabz dar nazari hushyor,

Har varaqash tabiati ro`zg`or»,

Ya`ni, daraxtlarning har bir yashil, bargi, xushyor (kishilarning) nazarida bu turfa olamning varaqlaridir deydi. Adib bu bilan musiqa san`atining tug`ilishida tabiatga nisbatan qilingan oddiy taqlid yotishini ta`kidlaydi.

Ma`lumki, odamlar qadim-qadimda hayot va tabiat voqea-hodisalarini, atrof muhitda kechayotgan o`zgarishlar hamda jarayonlarni doimo o`zlarining hayotlariga qiyoslashgan. Tabiat go`zalligini asl holicha soddadillik bilan qabul qilishgan. Avloniy ilmiy adabiyotda «taqlidchilik davri», «xalq og`zaki ijodi davri» deb atalgan paytlarni tahlil etishda asosan to`g`ri

yondashadi. U taqlid davrini quyidagicha ifodalaydi: «bahor mavsumlarida chechaklarning hajrida mast bo`lib sayragan qushlarning yoqimli tovushlari hushlariga o`rtirdida, onlar ham ixtiyorsiz ravishda shul qushlarga tovushlarini o`xshatmoq, go`yo qush kabi sayramoqchi bo`ldilar». SHoir bu misol bilan inson qalbida paydo bo`lgan go`zallikka, musiqaga intilish, ijod qilish, o`ziga xos ohang yaratish maylini va bu mayilni tug`diruvchi musiqa va uning uyg`otuvchisi, fasllar kelinchagi bahor ekanini uqtiradi. Davrga ta`rif berib: «Ular ham nag`ma, ashula qila boshladilar. Mana shu davrni sanoyi`nafisaning adabiyot davri deyilur», - deydi.

Avloniy taqlidchilikdan asta-sekin haqiqiy ijod davriga o`tishni to`g`ri ta`kidlab, «avvalgi san`atlariga qaraganda so`nggi san`atlar (avvalgidan) muhimroq va yaxshiroq bo`lib, mutaassir bo`lmoq har kimga nasib bo`lmas edi», -deydi. Binobarin, u haqiqiy san`atkorlik har kimning qo`lidan kelmasligini, buning uchun insonga chin ma`nodagi iste`dod lozimligini aytadi.

Taqliddan og`zaki ijodga, so`ng haqiqiy san`atkorlikka o`tish zamonini, ya`ni adabiyot davri haqida fikr yuritar ekan, har ikki holatda musiqaning vazifasini asosan to`g`ri belgilaydi. U «shodlik kunlarin(i) shodlik qo`shiq bilan tasvir qilsalar, g`amlilik kunlarin(i) qayg`ulik ashulalari bilan izhor qilar edilar», -deydi. Ya`ni, musiqaning faqat maishiy tomonini emas, balki falsafiy jihatini ham unutmaydi.

Avloniy musiqani o`lik vujudga jon kirituvchi go`zal qiyofada tasvirlaydi. Musiqa sadosi insonning ruhini bo`ysundirib o`ziga muxlis qiladi, ming jonlarni o`ynatadi. Kimki umrida bir marotaba musiqa sadosini eshitsa, unga abadiy shaydo bo`lib qoladi. San`at inson qalbiga shodlik bag`ishlab, o`ziga asir qilib oladi. Musiqa bulog`idan minglab jonlar ta`sirlangan, maftun bo`lgan, «murda dillar», ya`ni o`lik dillar ham uning ta`siridan darmon oladi va tiriladi, harakatga keladi. San`atni anglagan, undan bahramand insonning ruxiyati pok bo`lib, yomonlik tomoniga o`zgarmaydi, buzilmaydi deb hisoblaydi Avloniy. Shu bilan shoir musiqa inson ruhini, ma`naviyatini poklaydigan, tarbiyalaydigan kuchga egaligini ta`kidlab, qadimgi yunon faylasuflarining «poklanish» («katarsis») tushunchasiga hamfikrlik bildiradi.

So`ylagan kimdur dahoningdan azal asrorini,

Nag`mang ochgay elni afkorik tuzar jontorini.

Ya`ni musiqa ilohiyat bilan bevosita bog`liq bo`lgan mo`jiza. Insonga yaratguchining sirini so`zlagan kim? Albatta, nag`ma. Chunki nag`ma - xalqning tafakkurini ochadi, jonlarning-jamiyatning bemor vujudini davolaydi, jon tomirini tuzatadi. Sababi, nag`masoz (sozanda, bastakor) qudsiy-ilohiy poklik so`zini aytib, inson va jamiyat vujudiga quvvat beradi, chunki, Hijron so`zlari (shoirning taxalluslaridan biri) xasta xalq ruhini davolovchi ohang-sado-kuydir.

Avloniy she`rda musiqaning ilohiyona ta`sir quvvatini ta`riflash bilan kifoyalanmay turli musiqiy atamalarni keltiradi: «some`» - tinglovchi, eshituvchi manosini bildiradi; «tarannum» - ohang, kuy; «takallum» - qo`shiq, ashula; «nag`masoz» - kuy yozuvchi, bastakor. Adib musiqani nafaqat san`at, balki falsafa, din, tibbiyot va umuman koinot bilan bog`liq bo`lgan yaxlit bir hodisa sifatida o`zaro mutanosiblikda idrok etadi. Uning musiqa inson ruhiga, ma`naviyatiga qanchalik kuchli ta`sir ko`rsatishi, ta`lim-tarbiyada muhim rol o`ynashi haqidagi fikr va tushunchalari barcha jadid ziyolilariga xos bo`lib, qadimiy Sharq musiqashunoslarining fikrlariga monand keladi.

Avloniy musiqa san'atini qanchalik chuqur idrok etganligini o`zining ko`pgina she'rlarini ommabop xalq qo`shiqlariga, maqom yo`llaridagi kuylarga, o`z davrida mashhur bo`lgan ozarbayjon operalaridagi ariyalarning kuylariga moslab yozganligidan bilishimiz mumkin. Masalan uning «Maktabga targ`ib» she'ri «Latifa» kuyi ohangida yozilgan. U ijrochilar qiynalmasligi uchun «Milliy kuylarimizdan biri «Og`ajon latifa, guliston latifa», «Shoxida o`ynang, bargida sayrang, bog` latifa»dur, deb matndan parcha keltiradi va «teatr va adabiyot kechalarinda sahnada yozilmish milliy she'rlardan bir bayt, bir yoki ikki kishi tarafidan o`qilib, so`ngidan ko`b kishilar tarafidan hur, sozlar ila jo`r qilib ikkinchi bayt o`qilur», deb ogohlantiradi hamda naqorat lozimligini uqtiradi.

Ma'lumki, O`zbekistonning turli viloyatlarida xalqimizning marosim qo`shiqlari orasida «Yor-yor»lar juda keng tarqalgan bo`lib, o`ziga xos usulda ijro etiladi. Aslida to`y marosimi bilan bog`lig` bo`lgan, «Yor-yor» qo`shiqlarining kuyi lirik ohangga ega bo`lib, xalqning kundalik turmushidagi har xil dolzarb mavzularni qiyoslash usulida qamrab oladi. Biz buni hozirgi kunda ham kuzatishimiz mumkin. «Yor-yor» qo`shiqlarining o`ziga xos ijro uslublari mavjud. Avloniy «Yor-yor»ning qiyoslash, taqqoslash usulidan va ohangidan ham ustalik bilan foydalangan. Shu sababli uning bu janrda yozilgan ijtimoiy she'rlari zamondoshlari qalbi va ongiga musiqiy ohanglar vositasida etib borgan. Binobarin o`quvchi va tinglovchini ma'naviy tarbiyalashda muhim tarbiyaviy vazifani bajargan, desak sira mubolag`a bo`lmaydi.

Ijodkor o`zining ijtimoiy-siyosiy, ma'rifiy fikrlarini o`quvchi qalbiga joylashda nomlari yuqorida zikr etilgan milliy kuylar bilan bir qatorda «Na't», «Munojot» va «Hamd» kabi an'anaviy diniy qo`shiq janrlaridan ham foydalangan. Sharq xalqlari va xususan o`zbek, tojik va fors adabiyotida Olloh va uning so`nggi payg`ambarini sharaflovchi «Na't» va «Hamd» janrlari juda katta o`rin egallagan. Har bir yirik badiiy asarning boshida tangrini madh etuvchi parchalar (boblar) bo`lishi odat tusiga kirgan. «Na't» va «Hamd»lar aruz vaznida yoziladigan diniy musiqiy janrlar hisoblanadi. Bu asarlar qasida janriga hamohang bo`lib, to`ylarda va bazmlarda (konsertlarda) ijro etilgan.

«Na't» va «Hamd»larning ohanglari bir tekisda ketib, qo`shiq va deklamatsiya o`rtasidagi usulda tanbur jo`rligida ijro etilgan. Asosiy urg`u so`zning mazmuniga qaratilgan bo`lib, tinglovchining his-tuyg`ulariga ta'sir qiladi. Avloniy bu holatni e'tiborga olgani uchun o`z she'riy to`plamlarida ulardan keng foydalangan. Shu sababli uning «Adabiyot yohud milliy she'rlar» to`plamining har bir ju'zi «Hamd» va «Na't»lar bilan boshlanadi. Avloniyning bir necha she'rlari «Na'ti Hazrati Rasuli Akram», «Hamd», «Na'ti sarvari olam», «Mustahzod» deb ataladi. Garchi bu she'rlar Olloh taolo va uning oxirgi payg`ambari Rasuli Akramga bag`ishlangan ta'rif, madhiya va iltijodan iborat bo`lsada, ammo shoir ularga zamonasiga oid ijtimoiy vazifalarni ham yuklaydi. Shu sababli ijroda xorni ham nazarda tutadi. Musiqa jo`rligida xor jamoasida kuylash usulining o`ziga xos tarbiyaviy va tibbiy xususiyatlari mavjud: jamoa bo`lib kuylaganda odam musiqani butun vujudi bilan his etadi va o`zi beixtiyor ijodiy jarayonga kirishadi, uning ruhiyati har qanday shartlilikdan xoli bo`lib, ichki ko`tarinkilikka, erkinlikka erishadi. Aynan ijroning shu turi musiqa san'atini o`zlashtirishda, unga bevosita kirib borishda, musiqiy ta'lim sohasida juda foydali va unumli yo`ldir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdulla Avloniy. Tanlangan asarlar. 2-jildlik. 2 jild. T.: Ma'naviyat,1998
2. Abdulla Avloniy. Toshkent tongi. T.: 1979
3. Ulug'bek Dolimov."Milliy uyg'onish pedagogikasi". T.: Noshir. 2012
4. Begali Qosimov. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik. T.: "Ma'naviyat", 2002
5. <https://elib.buxdu.uz>
6. <https://ziyonet.uz>